

Constituie versiunea italiană a Cartei de la Atena (1931), redactată de Consiliul Superior pentru antichități și arte frumoase, sub formă de **Norme pentru restaurarea monumentelor**, publicată în „Buletinul Artelor al Ministerului educației naționale” în ianuarie 1932. Această formulare propunea *unificarea metodelor și criteriilor de intervenție* asupra monumentelor, în spiritul documentului internațional.

«Consiliul Superior pentru antichități și arte frumoase, concentrându-și studiul asupra normelor ce trebuie să guverneze restaurarea monumentelor, fapt ce se ridică în Italia la nivel de problemă națională importantă și convins de necesitatea de a menține și perfecționa permanent primatul incontestabil pe care, în această activitate, compusă din știință, artă și tehnică, țara noastră îl deține:

- convins de multiplă și foarte grava responsabilitate pe care fiecare lucrare de restaurare o implică (fie că este sau nu însoțită de săpături arheologice) prin asigurarea stabilității elementelor avariate, prin conservarea sau readucerea monumentului la funcțiunea de obiect de artă, prin atingerea unui complex de documente de istorie și artă transpus în piatră cu nimic mai puțin prețioase decât cele ce se conservă în muzee și arhive, prin posibilitatea unor studii anatomice ce pot avea ca rezultat noi și neașteptate concluzii privind istoria artelor și a construcțiilor; convins, ca atare, că nici o motivație, de grabă, de utilitate practică, de susceptibilitate personală, nu poate impune în acest domeniu manifestări care să nu fie perfecte, care să nu aibă un control continuu și sigur, care să nu corespundă unei puternic afirmate utilități de criterii și stabilind că, în mod evident, aceste principii trebuie aplicate atât în cazul restaurărilor efectuate de operatori privați, cât și în cazul celor efectuate de instituții publice, începând cu însăși Soprintendenze²-le însărcinate cu conservarea și investigarea monumentelor;

¹ Traducere din limba italiană după *Documenti, norme ed istruzioni per il restauro dei monumenti*, a cura di Emanuele Romeo, in „Restauro – criteri, metodi, esperienze”, a cura di Stella Casaliello. Electa Napoli, 1990.

² Birou teritorial al Ministerului bunurilor culturale și ambientale care îndeplinește competențele acestuia privind tutelarea patrimoniului cultural. Funcție de bunurile de care se ocupă, poate fi pentru bunuri ambientale și arhitecturale, pentru bunuri artistice și istorice, arheologice, arhivistice”. Cfr. *Il nomenclature di architettura*, Rosenberg & Sellier, Torino 1993 (n.n.).

- luând în considerare faptul că în intervenția de restaurare trebuie să se reunească, fără a se eluda reciproc nici măcar în parte, diverse criterii de naturi diferite, cum ar fi: rațiunile istorice ce nu vor să fie ștersă nici una dintre fazele ce au contribuit la constituirea monumentului, nici să fie falsificată cunoașterea acestuia prin adăugiri care să inducă în eroare pe studioși, nici dispărut materialul pe care îl evidențiază cercetările analitice; concepția arhitecturală ce urmărește readucerea monumentului la funcțiunea sa artistică și, pe cât posibil, la o unitate de linie (a nu se confunda cu unitatea de stil); criteriile ce decurg din sentimentul locuitorilor, din spiritul orașului, cu amintirile și nostalgia sale și, în fine, acel criteriu indispensabil ce caracterizează cerințele administrative privind mijloacele necesare și utilizarea practică;
- consideră că, după peste 30 de ani de activitate în acest domeniu, desfășurată pe ansamblu cu rezultate excepționale, este posibil și necesar a trage învățăminte concrete din aceste rezultate, care să valideze și să precizeze o teorie a restaurării deja conturată cu consecvență în deciziile Consiliului Superior și în orientarea majorității Soprintendenze-lor privind antichitățile și arta medievală și modernă, și, pe baza acestei teorii verificate de practică, enunță principiile esențiale.

Din aceste motive afirmă:

1. că mai presus de orice altă intenție, maximă importanță trebuie acordată grijii asidue pentru întreținere și lucrărilor de consolidare destinate să redea monumentelor rezistența și durabilitatea afectate de degradări sau dezmembrări;
2. că problema refacerilor determinate de rațiuni artistice și de unitatea arhitectonică, strâns legate de criteriul istoric, se poate pune numai atunci când se bazează pe date absolut certe furnizate de monument și nu pe ipoteze, pe elemente preponderent existente ca și pe elemente preponderent noi;
3. că, în cazul monumentelor îndepărtate de utilizările noastre și de civilizația noastră, trebuie de regulă exclusă orice completare și luată în considerare numai anastiloza, respectiv recompunerea de părți existente dezmembrate eventual cu adăugarea de elemente neutre care să reprezinte acel minim necesar

pentru reintregirea liniei și asigurarea condițiilor de conservare;

4. că în cazul monumentelor ce pot fi considerate vii sunt admise numai acele utilizări ce nu se îndepărtează prea mult de destinațiile inițiale, încât să nu inducă, prin adaptările necesare, alterări esențiale ale clădirii;

5. că trebuie conservate toate elementele având caracter artistic sau de măturie istorică, indiferent cărei epoci îi aparțin, fără ca dorința de unitate stilistică și de revenire la forma originală să intervină cu efectul excluderii unora în favoarea altora, și că pot fi eliminate cele de tipul închiderilor de goluri sau spații dintre coloane ale porticelor care, lipsite de importanță sau semnificație, reprezintă desigurări inutile; decizia asupra unor astfel de valori și a respectivelor eliminări trebuie în orice caz argumentată cu acuratețe și nu redusă la o judecată personală a autorului sau a unui proiect de restaurare;

6. că alături de respectul față de monument și de diversele sale faze trebuie să acționeze cel privind condițiile sale de situare în context, care nu trebuie alterate prin izolări inoportune, prin construirea de clădiri noi învecinate dominante prin masă, culoare, stil;

7. că în adăugirea ce rezultă necesare, fie pentru consolidare, fie pentru atingerea scopului unei reintegrări totale sau parțiale, fie pentru utilizarea practică a monumentului, criteriul esențial de urmărit trebuie să fie, dincolo de cel privind limitarea unor astfel de elemente noi la un minimum posibil, cel de a da acestora un caracter de simplitate nuda și de concordanță cu schema constructivă; și că se poate admite realizarea în stil similar numai a continuării de linii existente în cazul în care este vorba de expresii geometrice lipsite de individualitate decorativă;

8. că, în orice caz, aceste adăugiri trebuie marcate evident și cu acuratețe, fie prin utilizarea de material diferit de cel original, fie prin adoptarea de elemente de legătură simple și fără profilatură, fie prin aplicarea de sigle sau epigrafe, în așa fel încât niciodată o restaurare executată să nu poată induce în eroare studioșii și reprezenta o falsificare a unui document istoric;

9. că, în scopul întăririi ansamblului slăbit al monumentului și reintegrării masei acestuia, toate mijloacele constructive cele mai moderne pot furniza ajutoare prețioase și este oportună valorificarea lor atunci când adoptarea de mijloace constructive analoge celor vechi nu permite atingerea scopului; și că sprijinul experimental al diverselor științe trebuie totodată chemat să-și aducă contribuția la toate celelalte etape locale și complexe de conservare a structurilor avariate, în care procedeele empirice trebuie să lase locul celor riguroși științifice;

10. că, în cazul săpăturilor și investigărilor ce pun în evidență opere antice, lucrările de eliberare trebuie urmate în mod metodic și imediat de sistematizarea ruinelor și protejerea stabilă a operelor de artă recuperate ce pot fi conservate in situ;

11. că, în cazul săpăturilor arheologice ca și în cazul restaurării monumentelor, constituie o condiție esențială și expresă însoțirea lucrărilor de către o documentație precisă, constituită din relații analitice cuprinse într-un jurnal al restaurării și ilustrate de desene și fotografii, așa încât toate elementele determinate în structura și forma monumentului, toate fazele lucrărilor de recompunere, de eliberare, de completare, să fie disponibile permanent și sigur.

În fine, convins că în vremuri atât de anevoioase și complexe, afirmarea principiilor generale trebuie completată și eficientizată prin examinarea și discutarea cazurilor specifice, Consiliul formulează următoarele condiții:

- a) judecata Consiliului superior să fie sistematic cerută înaintea începerii lucrărilor pentru toate restaurările de monumente ce depășesc activitatea curentă de conservare, fie că respectivele restaurări sunt promovate și efectuate de operatori privați, fie de instituții publice sau de înseși Soprintendenze;
- b) în fiecare an la Roma să fie ținută o consfătuire amicală (ale cărei documente ar putea fi publicate în Buletinul Artelor al Ministerului Educației Naționale) unde responsabilii locali de patrimoniu³ să expună cazurile și problemele cu care se confruntă pentru a solicita atenția colegilor în ceea ce privește propunerile de soluționare;
- c) să devină obligatorie completarea și menținerea metodică a sus-menționatei jurnale de restaurare și posibilitatea ca din datele și consemnările analitice rezultate din acestea să se realizeze o publicație științifică analogă celei de arheologie.»

INSTRUCȚIUNILE DIN 1938

În 1938 Ministerul Educației Naționale a emanat o nouă serie de instrucțiuni privind restaurarea monumentelor, întărind și perfecționând prevederile Normelor din 1932.

«1. Statului, responsabil de patrimoniul artistic național, îi revine misiunea conducerii și controlului oricărei activități orientate către tutela, conservarea și restaurarea operelor de artă, fie acestea în proprietate publică sau privată. Ca atare orice restaurare va trebui să fie efectuată fie direct de organele tehnice ale Ministerului educației naționale, fie sub control și în conformitate cu directivele acestora.

³ În textul original 'soprintendenti' (n.n.).

2. Constituie o exigență fundamentală prevenirea la timp, printr-o atență întreținere, a oricărei cauze de degradare a monumentelor și operelor de artă; către o astfel de garanție preventivă, orientată spre conservarea datului istoric în integritatea sa, trebuie să se îndrepte în principal activitatea Birourilor guvernamentale însărcinate cu tutela patrimoniului artistic, cu participarea tuturor instituțiilor publice și private interesate.

3. În restaurarea monumentelor și operelor de artă trebuie cu desăvârșire exclusă orice lucrare de completare sau refacere, sau în orice caz adăugarea de elemente care nu sunt strict necesare pentru stabilitatea, conservarea și înțelegerea operei.

4. Eventuala adăugare sau înlocuire, admisă de enunțul precedent, trebuie menținută în limitele celei mai absolute simplități și executată cu materiale și tehnici care să-i dovedească modernitatea și să evite, prin eliminarea oricărei relăuri decorative sau figurative, orice confuzie cu vechiul.

5. Atunci când prezintă în sine interes artistic sau constituie un document semnificativ pentru istoria operei, integrările și modificările suferite în trecut de un monument sau o operă de artă trebuie conservate în cadrul restaurării care în nici un caz nu trebuie să se inspire din concepte abstracte de unitate stilistică sau să traducă în practică ipoteze privind forma originară a operei, chiar bazate pe mărturii figurative sau literare.

6. În cazul săpăturilor și explorărilor ce pun în lumină opere antice, lucrările de eliberare trebuie metodic și imediat urmate de sistematizarea și consolidarea ruinelor și de protecția stabilă a acelor opere de artă ce se consideră oportun a fi conservate în locul unde au fost găsite. Menținerea în situ trebuie evitată atunci când rezultă ineficace orice procedeu conservativ. În acest caz, înlocuirea cu copii ale elementelor extrase va trebui să se mențină întotdeauna în limitele unei documentări exacte și să nu tindă către completarea sau refacerea ansamblului original.

7. Având în vedere că orice monument coordonează în raport cu propria unitate figurativă spațiul înconjurător, acest spațiu face în mod firesc obiectul aceluiași respect riguros ca și monumentul însuși. Ca atare trebuie categoric exclusă, ca arbitrară, translatarea edificiilor monumentale, alterarea de contexte monumentale păstrate în formele originare și a acelor ansambluri de clădiri care, chiar fără a conține elemente artistice particulare, capătă, prin soluția urbanistică, valoare istorică și artistică.

Izolarea de edificii monumentale ce nu mai sunt integrate în contextul lor original, trebuie să se inspire din principiul unei absolute neutralități spațiale și de perspectivă, evitându-se astfel orice sistematizări cu caracter generic monumental și scenografic.

8. Din evidente rațiuni de demnitate istorică și pentru necesara claritate a conștiinței artistice actuale, este cu desăvârșire interzisă, chiar și în zone fără interes monumental sau peisager, construirea de clădiri în 'stiluri' vechi, acestea reprezentând o dublă falsificare, în ceea ce privește vechea și recenta istorie a artelor.

9. În legătură cu toate restaurările va trebui să fie pregătită o documentație detaliată grafică și fotografică, însoțită de o prezentare privind procedeele tehnice folosite, elementele istorice eventual puse în lumină, rezultatele finale ale lucrărilor.

Aceste documentații, fie că se referă la monumente sau la opere de artă, trebuie conservate în arhiva centrală de restaurare din Roma.

Ministerul educației naționale va promova cunoașterea și difuzarea rezultatelor științifice obținute.»

INSTRUCȚIUNILE DIN 1972

În ședința din 15 martie 1972, Consiliul superior al anticităților și artelor frumoase a prezentat Ministerului Instrucțiunii Publice⁴ și membrilor Consiliului sus-numit o serie de Instrucțiuni pentru restaurarea monumentelor, redactate de un grup de consilieri coordonat de Cesare Brandi. Aceste Instrucțiuni au căpătat denumirea de *Carta Restaurării 1972*, după cum se precizează la finele art. 1. Aprobate de Consiliu, Instrucțiunile au fost aduse la cunoștința organismelor locale de protecție a patrimoniului ('soprintendenze') prin intermediul unei circulare ministeriale.

«Art. 1. Toate operele de artă din orice epocă, în accepțiunea cea mai largă, de la monumentele de arhitectură până la cele de pictură și sculptură, chiar fragmentare, și de la obiectul paleolitic până la expresiile figurative ale culturilor populare și ale artei contemporane, oricărei persoane sau instituții ar aparține, în scopul salvagărdării și restaurării lor, fac obiectul prezentelor instrucțiuni ce se intitulează 'Carta Restaurării 1972'.

Art. 2. În plus față de operele menționate la articolul precedent, sunt asimilate acestora, în scopul asigurării salvagărdării și restaurării lor: ansamblurile de clădiri de interes monumental, istoric sau ambiental și îndeosebi centrele istorice; colecțiile de artă, mobilierul și decorațiile interioare conservate în dispunerea lor tradițională; grădinile și parcurile considerate de relevanță deosebită.

Art. 3. Întră sub incidența prezentelor instrucțiuni, în afara operelor menționate la art. 1 și 2, și operațiunile menite să asigure salvagărdarea și restaurarea relicvelor antice în legătură cu cercetările terestre și acvatice.

⁴ Ministerului respectiv îi revenea la vremea aceea sarcina protecției patrimoniului cultural italian.

Art. 4. Se înțelege prin salvagardare orice măsură conservativă care nu implică intervenția directă asupra operei; se înțelege prin restaurare orice intervenție destinată menținerii în stare de eficiență, facilitării lecturii și transmiterii integrale către viitor a operelor și obiectelor definite la articolele precedente.

Art. 5. Fiecare organism local⁵ și Institut cu răspundere în domeniul conservării patrimoniului istorico-artistic și cultural va întocmi un program anual amănunțit al lucrărilor de salvagardare și restaurare, precum și al cercetărilor subterane și subacvatice, de îndeplinit atât pe cheltuiala statului cât și a altor instituții sau persoane, program ce va fi aprobat de Ministerul Instrucțiunii Publice cu acordul Consiliului superior al anticăpătilor și artelor frumoase. În cadrul acestui program, și chiar ulterior prezentării acestuia, orice intervenție asupra operelor la care se face referire la art. 1 va trebui să fie ilustrată și justificată printr-un memoriu tehnic din care să rezulte, dincolo de vicisitudinile conservative ale operei, starea sa actuală, natura intervențiilor considerate necesare și cheltuielile aferente.

Acest memoriu va fi de asemenea aprobat de Ministerul Instrucțiunii Publice, cu acordul prealabil al Consiliului superior al anticăpătilor și artelor frumoase, în cazurile urgente sau care suscită dubii, ca și în cazurile prevăzute de lege.

Art. 6. În legătură cu finalitățile cărora, conform art. 4, trebuie să le corespundă operațiunile de salvagardare și restaurare, sunt interzise fără deosebire printru toate operele de artă la care se referă art. 1, 2 și 3:

1. realizarea de completări în stil sau analogice, chiar și în forme simplificate și chiar dacă există documente grafice sau plastice care pot indica starea trecută sau aspectul operei finite;
2. eliminări sau demolări care să anuleze memoria trecerii operei prin timp, cu excepția cazului când este vorba de alterări limitate, dăunătoare imaginii sau distonante în raport cu valorile istorice ale operei, precum și de completări în stil care falsifică opera;
3. mutarea, construirea sau reamplasarea în locuri diverse de cele originare, cu excepția cazului când acest fapt este determinat de rațiuni superioare de conservare;
4. alterarea condițiilor privind accesoriile și contextul în care a ajuns până în vremurile noastre opera de artă, ansamblul monumental sau ambiental, ansamblul de mobilier și decorații interioare, grădina, parcul etc.;
5. alterarea sau înlăturarea patinei.

Art. 7. În legătură cu aceleași finalități la care se referă art. 6 și cu referire la toate operele la care se referă articolele 1, 2 și 3 sunt admise următoarele operațiuni și reintegriri:

1. adăugiri de părți auxiliare cu rol static sau reintegrirea unor părți mici confirmate istoric, realizate, după caz, fie marcând clar limita completărilor, fie folosindu-se material diferit dar armonizat, posibil de distins clar cu ochiul liber îndeosebi în zonele de racordare cu părțile vechi, evidențiate și dateate funcție de posibilități;
2. operațiuni de curățire care, pentru picturi și sculpturi policrome, nu trebuie să ajungă la eliminarea culorii, respectând patina și eventualele vopsele vechi; pentru toate celelalte tipuri de opere nu trebuie să se ajungă la suprafața nuda a materiei din care sunt realizate acele opere;
3. anastiloze documentate cu certitudine, recompunerea unor opere aflate în stare fragmentară, reintegrarea unor opere lacunare reconstituind zonele intermediare cu conținut inconsistent fie într-o tehnică clar diferențiable de ochiul liber, fie cu zone neutre armonizate la nivel diferit de părțile originare, fie lăsând la vedere suportul original, în orice caz niciodată prin completarea ex novo a unor zone decorate și inserarea unor elemente noi determinante pentru plastica operei;
4. modificări și inserări de elemente noi cu scop static și conservativ în ceea ce privește structura materială, la nivelul straturilor interne, așa încât, după realizarea operației, aspectul să nu rezulte alterat nici din punct de vedere cromatic nici ca material la nivelul superficial observabil;
5. realizarea unui nou anturaj sau amenajări exterioare ale operei, atunci când nu mai există sau sunt distruse anturajul sau amenajarea tradițională, sau atunci când condițiile de conservare impun mutarea.

Art. 8. Orice intervenție asupra operei sau având legătură cu opera, la ale cărei finalități se face referire la art. 4, trebuie astfel realizată și cu asemenea materiale și tehnici încât să prezinte garanția că în viitor nu va face imposibilă o nouă eventuală intervenție de salvagardare sau restaurare. Mai mult, orice intervenție trebuie în prealabil studiată și motivată în scris, iar cu referire la desfășurarea sa va trebui ținut un jurnal urmat de un raport final însoțit de o documentație fotografică ilustrând starea operei înainte, în timpul și după intervenție. În plus, vor fi consemnate toate cercetările și analizele eventual efectuate cu sprijinul fizicii, chimiei, microbiologiei și altor științe. După toate aceste documente se va păstra o copie în arhiva organismului local de protecție a patrimoniului⁶; o altă copie va fi trimisă la Institutul central de restaurare.

⁵ În text: *Soprintendenza* (n.n.).

⁶ În text: *Soprintendenza*.

În cazul unor operațiuni de curățire, într-un loc pe cât posibil marginal al zonei curățate, se va conserva un mator al stadiului anterior intervenției, iar în cazul unor adăugiri, părțile extrase vor trebui pe cât posibil conservate sau înregistrate într-o arhivă-depозit a organismelor locale⁷ competente.

Art. 9. În raport cu procedeele și materialele a căror utilizare este curentă sau admisă, utilizarea de noi procedee de restaurare și noi materiale va trebui să fie autorizată de Ministerul Instrucțiunii Publice pe baza recomandării conforme și argumentate a Institutului central de restaurare, căruia îi revine totodată sarcina de a promova pe lângă respectivul Minister o activitate având ca scop recomandarea neutilizării de materiale și metode învechite, nocive și neverificate, sugerarea utilizării de noi metode și materiale, definirea cercetărilor necesar a fi întreprinse cu echipamente și specialişti ce depăşesc dotarea și personalul său.

Art. 10. Măsurile ce au ca scop protejarea împotriva acțiunilor poluante și a variațiilor atmosferice, termice și higrometrice a operelor la care se face referire la articolele 1, 2 și 3, nu trebuie să fie de natură să altereze sensibil aspectul materiei și culoarea suprafețelor sau să implice modificări substanțiale și permanente ale mediului în care operele au fost istoric păstrate. Atunci când astfel de modificări sunt indispensabile pentru o finalitate superioară a actului conservativ, aceste modificări trebuie făcute în așa fel încât să se evite orice dubiu privind epoca în care au fost executate și cu mijloacele cele mai discrete.

Art. 11. Metodele specifice ce trebuie utilizate ca procedură de restaurare particulară pentru monumente de arhitectură, pictură, sculptură, pentru centrele istorice în ansamblul lor, ca și pentru executarea săpăturilor arheologice, sunt specificate în anexele a, b, c, la prezentele instrucțiuni.

Art. 12. În cazul în care există dubii în ceea ce privește atribuirea competențelor tehnice sau apar conflicte în domeniu, decizia va aparține Ministerului pe baza rapoartelor responsabililor locali⁸ sau a conducătorilor de Institut interesați, după audierea Consiliului superior al antichităților și artelor frumoase.⁹

CARTA DIN 1987⁹

'Carta conservării și restaurării obiectelor de artă și cultură' s-a născut în cadrul congresului din 1985 privind protecția patrimoniului cultural și a fost concepută și redactată de un grup de specialiști din Administrație, Universitate și Consiliul Național de Cercetare, coordonat de Paolo Marconi. A fost publicată în iunie 1988 în nr. 57 din 'Giornale dell' Arte'.

⁷ Idem.

⁸ În text: *soprintendenti*.

⁹ În octombrie același an, la Washington, ICOMOS împlinea un demers urmat timp de aproape un deceniu, ratificând – în finalul adunării sale generale – textul *Cartei internaționale pentru salvagardarea orașelor istorice*.

Această Cartă reinnoiește, completează și înclouește în plan pragmatic Carta precedentă, formulând norme de protecție cu referire la toate obiectele de interes artistic, istoric și cultural în sens larg. Mai mult, Carta se referă, alături de 'operele de artă', la peisaje, parcuri, cadre naturale, agregări urbane și rurale, măturii de obiceiuri și tradiții, în contextul unei noțiuni actualizate și amplificate de 'bun cultural'. Textul, precedat de o introducere în care sunt prezentate considerații generale și instrucțiuni în ceea ce privește conservarea și prevenirea, salvagardarea, restaurarea și întreținerea, este subdivizat în 6 părți: prima (anexa A) se referă la instrucțiunile pentru salvagardarea centrelor istorice; cea de-a doua (anexa B) cuprinde normele privind conservarea, întreținerea și restaurarea operelor de interes arhitectural; a treia și a patra (anexele C și D) prezintă instrucțiunile pentru conservare și restaurare a operelor cu caracter plastic, pictural, grafic și de artă aplicată; anexele E și F se ocupă de conservarea și restaurarea de carte și a obiectelor de arhivă. În continuare este prezentat numai textul anexelor A și B, privitoare la protecția centrelor istorice și restaurarea bunurilor arhitecturale.

Anexa A

Instrucțiuni protecția centrelor istorice

Definirea unui 'centru istoric' este posibilă numai cu condiția de a unifica sub conceptul de *ășezare umană* atât orașul cât și satul și de a subînțelege prin termenul *istoric* complexul de semnificații actuale și potențiale atribuite 'centrului'. Cu alte cuvinte un 'centru istoric' poate fi definit ca o *ășezare umană a cărei semnificație este de neînlocuit în istoria unei arii culturale a umanității*. Algues-Mortes și San Gimignano, de exemplu, pot fi considerate prototipuri consacrate de centre istorice. Și totuși istoria specifică a altor centre, chiar dintre cele mai mari, arată că în foarte multe cazuri conceptul de 'centru istoric' se poate identifica cu cel de 'centru vechi' și constitui o singură zonă, zona istorică, a unui oraș chiar foarte mare, dezvoltat concentric sau după anumite direcții în formele cele mai moderne și, uneori, chiar cele mai haotice, răvășitoare și aproape acoperind limitele zonelor ce constituiau centrul original sau valul revărsat al urbanizării moderne.

Prima sarcină a protejării, conservării și restaurării privește deci centrele și/sau zonele istorice supraviețuitoare, amenințate nu numai de calamitățile naturale și de cele produse de oameni, ci și de dezvoltarea urbană 'sălbatică' și de la fel de sălbatică industrializare. Această sarcină, departe de a fi ușoară, implică astăzi competențele și inițiativele administrative cele mai variate: ale Regiunilor, a Ministerului Bunurilor Culturale și Ambientale, a Ministerului Lucrărilor Publice, a Ministerului Mediului și altele.

În lipsa unei legi care să impună coordonarea tuturor instituțiilor publice implicate în activitatea de protecție, conservare și asanare (și este de dorit ca acest fapt să se realizeze rapid și chiar din inițiativa Ministerului Culturii și Patrimoniului Național), pot fi enunțate aici numai câteva principii generale și câteva indicații de detaliu privind tehnica urbanistică.

La întocmirea unui proiect de intervenție asupra unui centru istoric trebuie evaluate cu atenție:

- a) natura istorică a așezării originare;
- b) rațiunile care au determinat în trecut supraviețuirea sau parțiala sa dispariție, sau, încă, relativa sa stagnare sau conservare;
- c) rațiunile care, pe termen scurt sau lung, amenință conservarea sa, fie că este vorba de tendințe de abordare, fie că este vorba de tendințe de demolare și reconstrucție cu scopul unei mai bune utilizări a terenului sau a unei structuri oarecare; la acestea se adaugă motivațiile unor eventuale situații de dezechilibru hidrogeologic derivate în principal din absența unei culturi și a unei practici sistematice a utilizării resurselor naturale și artificiale.

În general, împrejurările care au frânat distrugerea, abandonarea sau folosirea sălbatică trebuie identificate și chemate să contribuie la salvagardarea și asanarea unui centru istoric. De aceea, în cea mai mare parte a cazurilor este prudent și oportun un studiu atent și articulat al posibilităților firești de reutilizare a structurilor unui centru și de refacere, pe cât posibil, a aspectelor sale caracteristice, atât în ceea ce privește volumele, cât și în ceea ce privește distribuția acestora și relația lor cu strada, ca și în ceea ce privește distribuția acestora și relația lor cu strada, ca și în ceea ce privește coloratura clădirilor și amenajările urbane care au supraviețuit. În acest studiu vor trebui evident respinse formele de reutilizare care ar face zadarnică intervenția de asanare și conservare.

Între primele instrumente de readecvare a unui centru istoric la situl în care este amplasat, trebuie menționate planurile de restructurare și salvagardare hidrogeologică ce trebuie confruntate sistematic cu planurile de utilizare agricolă și forestieră; și în acest caz lipsa unei culturi și a unei practici sistematice poate fi esențială. Odată prestabilit acest cadru referitor la amenajarea teritorială, este evident că în planurile de restructurare urbanistică și de salvagardare a unui centru istoric va trebui înaintea de toate analizat aspectul ambiental în sens larg: un centru minuscul bine conservat și bine delimitat (de exemplu Monteriggioni) necesită o zonă concentrată de protecție de menținut cu culturi verzi, cu o rază proporțională cu centrul respectiv, în timp ce zone istorice deja în curs de a fi invadate de construcția intensivă trebuie să facă obiectul unor limitări adecvate de înălțimi și volume. După cum este evident, în toate aceste cazuri

instrumentele urbanistice trebuie să intervină la momentul oportun și preventiv, ținând cont că în caz de întârziere impactul formelor de urbanizare intensivă poate strânge ca într-un laț zonele istorice, supunându-le unui stress vehicular intolerabil, inclusiv din punct de vedere ecologic.

În ceea ce privește elementele izolate prin care se pune în aplicare acțiunea de salvagardare a organismului în ansamblul său, sunt de luat în considerare atât elementele construite cât și elementele ce constituie spațiile libere exterioare (străzi, piețe, etc.) și interioare (curți, grădini, etc.), alte structuri semnificative (ziduri, porți, fortărețe, etc.), ca și eventuale elemente naturale ce acompaniază ansamblul, caracterizându-l mai mult sau mai puțin accentuat: anturaje, cursuri de apă, particularități geomorfologice (cum ar fi Rupe di Orvieto), etc.

Elementele construite din compunere trebuie conservate nu numai sub aspectele lor formale ce determină calitatea expresiei lor arhitecturale sau ambientale, ci și în ceea ce privește caracteristicile lor tipologice ca expresie a unor funcțiuni ce au caracterizat în timp utilizarea acestor elemente. În orice caz, cu referire la aceste elemente se aplică normele cuprinse în anexa B.

La intervențiile de restructurare urbană se poate adăuga *reamenajarea căilor de circulație*. Aceasta trebuie să se raporteze la analiza și revizuirea legăturilor carosabile și a fluxurilor de trafic ce privesc structura respectivă, cu scopul principal de a reduce aspectele patologice și de a readuce utilizarea centrului istoric la funcțiuni compatibile cu structurile de odinioară.

Revizuirea amenajărilor urbane privește străzile, piețele și toate spațiile libere existente (curți, spații libere interioare, grădini, etc.), cu scopul unei legături omogene între clădiri și spațiile libere interioare. Această revizuire va lua în considerare, așa cum s-a mai arătat, și aspectele cromatice ale clădirilor din centrele istorice.

Principalele tipuri de intervenții la nivel de componente construite sunt:

1. *Asanarea statică și igienică* a clădirilor, tinzând către conservarea structurii lor materiale și o utilizare echilibrată a acestora; o astfel de intervenție trebuie efectuată conform tehnicilor, modalităților și instrucțiunilor pentru restaurarea de arhitectură (vezi anexa B). În acest tip de intervenție este de importanță deosebită respectarea calităților tipologice, constructive și funcționale ale organismului, evitând acele transformări care să-i altereze caracteristicile.

2. *Renovarea funcțională*, de acceptat numai acolo unde rezultă indispensabilă pentru menținerea în uz a clădirii. În acest tip de intervenție este fundamentală respectarea calităților tipologice și constructive ale clădirilor, evitând acele funcțiuni care

să deformeze excesiv echilibrul tipologic-constructiv (inclusiv static) al organismului.

Instrumentele operative pentru tipurile de intervenții sus-menționate sunt în principal:

- planurile teritoriale de coordonare și ameliorare a resurselor hidrice, geologice, agricole, forestiere, în legătură cu planurile de circulații feroviare și rutiere, maritime, fluviale și lacustre;
- planurile teritoriale de coordonare urbanistică, de integrat celor precedente;
- planurile reglatoare regionale, de încadrat în cele precedente;
- planurile reglatoare generale (comunale) restructurând raporturile între centrul istoric și teritoriu, între centrul istoric și oraș în ansamblul său;
- planuri de detaliu privind restructurarea centrului la nivelul elementelor sale cele mai semnificative;
- planuri de execuție la nivel de unitate urbanistică, extinse la o insulă sau la un ansamblu de elemente organice grupabile;
- planuri de culoare, verificate corespunzător pe bază de date fizico-chimice, dincolo de informațiile vizuale, și cu mijloacele specifice unei abordări care să țină cont de „tradiția cromatică” a fiecărui centru istoric inclusiv prin intermediul unor cercetări filologice, iconografice și documentare.

Ar fi trebuit să urmeze aici o tratare specială a mediului neurbanizat atât natural cât și construit. Din păcate pentru „frumusețile naturale”, parcurile și rezervațiile, grădinile aferente sau nu unor orașe și monumente istorice, atenția cuvenită nu a fost acordată până acum în mod organic. Subiectul va cere, cu un prilej de dorit a fi apropiat în timp, un document specific. Acum este suficient de spus că problema, extrem de complexă și în strânsă interacțiune cu tematică ecologică, nu poate fi abordată decât în legătură sistematică și în colaborare cu ministerele Agriculturii și Lucrărilor Publice, cu cel al Mediului, cu Facultatea de Științe și în particular, cu biologi, botaniști, geologi.

Anexa B

Instrucțiuni privind conduita conservării, întreținerii și restaurării operelor de interes arhitectural

Considerații preliminare

În ceea ce privește problema specifică a restaurării de arhitectură, **Carta Restaurării** din 1972 era tributară în mare măsură criteriilor adoptate pentru restaurarea obiectelor de artă preponderent grafic-picturale, unde aspectele vizuale sunt privilegiate în raport cu structura materială. Se intenționează de această dată satisfacerea necesității unui statut

particular al restaurării de arhitectură, care să recunoască clădirilor monumentale și contextelor ambientale caracteristici specifice de comportament față de agresiunea factorilor poluanți, abuzurile utilizatorilor, riscul seismic.

Sarcina restaurării de arhitectură este cea de a interpreta o construcție istorică, identificând adăugirile și agresiunile suferite, conferindu-le o ameliorare statică adecvată și controlabilă, cu mijloace compatibile și reversibile (reintegriri de zidării, contraforți, tiranți nemascați etc.). Până acum exigența de a disimula mijloacele de consolidare pentru a nu altera aspectul și caracterul construcției a justificat recurgerea la tehnologii inovative care permit realizarea de consolidări invizibile, dar în general ireversibile, falsificatoare, incompatibile și puțin durabile, conservând în fapt aspectul și nu structura materială a construcției.

Pe de altă parte, utilizarea tehnicilor tradiționale nu a fost nici o dată exclusă de precedentele Carte ale Restaurării (Carta italiană din 1932, Carta de la Veneția din 1964, Carta Restaurării din 1972). Într-adevăr, acestea făceau referire la utilizarea tehnicilor inovative numai în cazul în care cele tradiționale nu prezentau suficientă încredere, și se limitau la a recomanda adoptarea de soluții apte să facă perceptibilă intervenția nouă pe vechi. Dar, în lumina unei experiențe mai mature, utilizarea tehnicilor tradiționale trebuie considerată aplicabilă nu numai la simple *ameliorări* ale situației statice, ci în numeroase cazuri de „patologie obișnuită”, după cum se va arăta mai precis în continuare.

În orice caz, declararea în favoarea recuperării tehnicilor tradiționale nu este suficientă, întrucât este necesară știința aplicării lor.

Utilizarea extrem de largă a tehnicilor inovative în cadrul construcțiilor moderne în general și chiar în domeniul restaurării, a determinat o decădere a tehnicilor tradiționale, considerate nu numai învechite, ci și incorecte dacă nu greșite. O revitalizare a acestor tehnici este posibilă numai dacă, studiate cu atenție, ele vor putea fi popularizate în școli și Universități prin intermediul unei activități didactice specifice.

Proiectarea operațiunilor de conservare și restaurare.

Proiectarea și executarea de cicluri regulate de întreținere și control al stării de conservare a unui monument de arhitectură constituie unica garanție privind oportunitatea și adecvarea activității preventive în raport cu opera în ceea ce privește caracterul intervențiilor și frecvența lor.

Procedura enunțată permite, acolo unde conținutul intervențiilor o cere, instituirea de „șantier permanent” având ca efect perfecționarea meseriilor, posibilitatea schimbului de experiență, formarea unor echipe de veritabili „cunoscători” ai celor mai acunse

caracteristici ale construcției și ale comportamentului său în timp. O astfel de procedură permite de asemenea economii financiare importante și evitarea, pe cât posibil, a unor intervenții deranjante sau denaturante cu caracter inovativ sau de reconstrucție.

În ceea ce privește utilizarea clădirilor monumentale, trebuie subliniat faptul că forme adecvate de reutilizare contribuie la asigurarea supraviețuirii acestora. Chiar și în acest scop, lucrările de adaptare vor trebui să se limiteze la cele minim necesare, respectând, pe cât posibil, particularitățile tipologice și constructive ale operei, inclusiv parcursurile sale interioare.

Nici un proiect de conservare sau restaurare nu va putea fi considerat apt de a trece la faza de execuție dacă nu este precedat de un atent studiu al operei și al contextului său, ce trebuie evaluat și finanțat în mod specific. Parte integrantă a acestui studiu o vor constitui cercetările bibliografice, iconografice, arhivistice etc. având ca scop dobândirea tuturor datelor istorice posibile, ca și cercetările experimentale în ceea ce privește proprietățile materialelor puse în operă. În această fază este necesar a acorda maximă importanță istoriei transformărilor materiale ale monumentului, urmărind, în special în legătură cu diversele sale utilizări, obținerea tuturor indicațiilor utile întocmirii proiectului de conservare și/sau restaurare.

Documentația grafică, respectiv releveul în plan și elevație, va trebui atent controlată atât în ceea ce privește opera cât și în ceea ce privește contextul său, ținând cont de necesitatea corelării erorilor deseori grave și în lanț, ce inevitabil sunt comise ca urmare a procedeelelor de relevare cunoscute (fotogrametrie, relevee topometrice, descrieri de diverse tipuri).

Întreg materialul adunat conform celor arătate mai sus, devine un ghid prețios pentru proiectarea intervențiilor de conservare și/sau restaurare, permițând cu relativă siguranță decizia privind adăugirea de eliminat și cele de conservat ca semnificative.

În cazul în care monumentul sau ansamblul arhitectural de conservat se află într-una din numeroasele zone astăzi declarate seismice, este necesar a acorda o atenție deosebită utilizărilor anterioare, precum și utilizării ce se intenționează a fi propusă prin proiectul final de execuție.

Oricum, în cazurile de patologie obișnuită este întotdeauna preferabilă adoptarea tehnicilor și materialelor tradiționale, mai compatibile cu operele de conservat, după cum recomandă și Comitetul Național de Prevenire a Riscului Seismic la Bunurile Culturale (1986).

În ceea ce privește instalațiile de canalizare și echiparea cu servicii, acestea trebuie prevăzute încă din primele faze de proiectare la dimensiunile și amplasamentele lor definitive astfel încât să nu altereze

nici comportamentul static al clădirii, nici aspectele sale vizibile, evitându-se astfel intervenții grele și necontrolabile (spargerea zidărilor, prăbușiri, etc.) în cursul lucrărilor.

În orice caz, se reamintește faptul că proiectantul și conducătorul lucrărilor trebuie să prezinte personal listele de prețuri și categoriile speciale de lucrări, evitându-se astfel contradicții și neînțelegeri periculoase pentru buna desfășurare a execuției.

Metodologie și tehnici de intervenție

În cazul unor mici dar delicate intervenții de întreținere, este recomandabil a recurge la antreprize specializate cărora le este încredințat modul de realizare a lucrărilor. În schimb, în cazul unor intervenții mari și complexe este recomandabilă încredințarea lucrărilor pe categorii, datorită caracteristicilor administrative mai bine adaptate complexității lucrărilor. Între altele, încredințarea lucrărilor pe categorii presupune o precizie apreciabilă a contabilității și lasă o mărturie prețioasă a lucrărilor executate.

În orice caz, lucrările de restaurare trebuie în mod continuu urmărite și conduse, atât pentru asigurarea calității execuției acestora, cât și pentru a putea interveni cu promptitudine în fața unor elemente noi, dificultăți sau deficiențe ale zidărilor; în fine, pentru a evita, în special când intervin demolări de mică sau mare amploare, dispariția unor elemente inițial ignorate sau eventual scăpate la investigarea preliminară, dar cu siguranță utile pentru cunoașterea clădirii și concepția restaurării. În particular, înainte de răzuirea, vopsirea sau eventuala îndepărtare a unor tencuieli, conducătorul lucrărilor trebuie să verifice existența unor eventuale urme de decorație și/sau granulația și coloratura originară a pereților și bolților, etc. Într-adevăr, respectarea și salvagardarea pe cât posibil a autenticității elementelor constitutive constituie o exigență fundamentală a restaurării.

1. *Intervenții de consolidare a zidărilor.* În cazul unor zidării ieșite din verticală, chiar dacă necesități cu caracter peremptoriu sugerează demolarea și reconstrucția acestora, trebuie înainte de toate examinată și încercată posibilitatea redresării fără înlocuirea zidăriei originare. De altfel practica redresării este întâlnită încă din șantierele de restaurare ale secolului al XIX-lea, prin intermediul unor tăieri locale și introducerii de tiranți; în orice caz trebuie ținut cont de faptul că trauma tăierilor, chiar închise ulterior cu mortare speciale, nu constituie o practică recomandabilă într-un context cu seismicitate mare sau atunci când zidul nu este suficient de bine construit cu pietre, cărămizi și mortare de bună calitate. În caz contrar se impune, în virtutea unor interese superioare de conservare, demontarea și remontarea zidului, dacă este realizat din piatră de talie, sau desfacerea și refacerea acestuia, dacă este realizat din cărămidă sau

din zidărie cu miez de umplutură, pentru a-l aduce la verticală.

În multe cazuri zone de zidărie prost executată și cu mortare degradate sau cu materiale prost asociate, apar intercalate în contexte de factură și rezistență bună. În aceste cazuri este o practică tradițională eliminarea zonei compromise sau fisurate și refacerea acesteia cu materiale de bună calitate (pe cât posibil compatibile cu cele alăturate) prin reșesere.

Această procedură este încă adoptată de multe antreprize, în special în provincie. Ea necesită multă pricepere în ceea ce privește sprijinirile provizorii și prevederea contradicțiilor mortarului: ca atare merită să fie utilizată și încurajată. Este evident faptul că în cazul unor zidării cu valoare istorică și artistică, trebuie făcut tot posibilul pentru a conserva partea degradată chiar recurgând la căptușiri interioare din zidărie; mai puțin recomandabile sunt totuși, din diverse motive, foarte răspândite metode de consolidare locală sau difuză cu „cusături armate” injectate cu mortare pe bază de ciment sau rășini. Înainte de toate, chiar dacă permit asimilarea peretelui cu o diafragmă de beton armat (cu condiția unei bune execuții), „cusăturile armate” sunt o metodă adoptabilă numai în cazul unor pereți cu miez de umplutură sau suficient de poroși, prin calitatea pietrei și prin degradarea mortarelor, încât să garanteze o absorbție semnificativă a materialului de cimentare și o înecare reală a oțelului armăturii. Atunci când aceste două condiții nu sunt îndeplinite, intervenția se poate dovedi în scurt timp ineficientă sau chiar dăunătoare. În cazul zidărilor cu miez de umplutură sau suficient de poroase ce pot beneficia de efectele benefice ale impregnării, trebuie cu toate acestea acordată atenție compoziției mortarelor: într-adevăr în multe zone (Bologna, Sicilia, etc.) acestea sunt compuse din ipsos care, în contact cu oțelul îl corodează în câțiva ani anulând efectele pozitive ale impregnării. Atunci când este vorba de zidării din argilă nearsă cu mortar de pământ sau zidării din piatră cu mortar de pământ (mult mai răspândite decât se crede în întreaga peninsulă) injectările nu sunt practicabile. Într-adevăr, utilizarea acestora ar implica modificarea caracteristicilor zidărilor. Spălarea prealabilă injectării implică riscul eliminării mortarelor de pământ, cu posibile cedări în cursul lucrărilor, și al desfacerii parțiale a cărămizilor nearse. De aceea sunt utilizabile numai procedeele manuale de completare parțială cu mortare de var și reșeseri locale.

De altfel, în cazurile cele mai favorabile, procedeul injectărilor armate ar putea fi valabil dacă ar fi practic posibil controlul acoperirii uniforme a oțelului cu ciment, lucru astăzi imposibil.

Atunci când procedeul injectărilor armate trebuie neapărat adoptat, este necesar a acorda o atenție deosebită procedeele de retenție a mortarului fluid, care de cele mai multe ori impun modificarea profundă

a aspectului zidului, prin completările de rosturi, tencuieli, prelingerii, etc.

Injectările armate sunt în general acceptabile în cazul zidărilor neregulate, cu miez de umplutură sau de natură să primească ulterior un placaj din material ceramic.

2. *Eventuale înlocuiri sau reintegriri de paramente din piatră sau cărămidă.* Înlocuirile și eventualele completări de paramente din zidărie, acolo unde este necesar și întotdeauna limitate la minimum, trebuie întotdeauna să poată fi deosebite de elementele originare, diferențiind materialele sau suprafețele noi. În cadrul metodelor de diferențiere se recomandă maxima sobrietate, reamintind că frecvent este suficient înlocuirea unui travertin marlat, dar degradat inclusiv din punct de vedere static, cu travertin prelucrat la fir elicoidal și nefrecat, nici lustruit, și similar pentru tuf, calcar și alte tipuri de pietre.

În ceea ce privește cărămizile, este suficientă punerea în operă de către un muncitor cu formație de șantier industrial pentru a evidenția țesutura nouă, chiar dacă cărămida a fost atât de bine arsă și fasonată încât este comparabilă cu cele din context. Se va evita doar „învechirea” zonei cu mijloace mecanice de corodare cu scopul de a o face să semene cu contextul corodat.

3. *Intervenții pe decorații aplicate din stuc, frescă, graffiti.* În cazul acestor elemente, atunci când la exterior se exclude efectul combinat al intemperțiilor și contactul mai mult sau mai puțin direct cu razele de soare, cea mai mare parte a cauzelor de degradare se poate reduce la spălare și infiltrații de apă. Spălarea, prelingerile, infiltrațiile și îmbibările sunt de obicei de origine pluvială, dar, în special atunci când edificiile au fost reutilizate în condiții de confort modern, daunele sunt frecvent determinate de instalațiile sanitare moderne.

De aceea, cea mai bună metodă de prevenire a eroziunii, dezagregării și desprinderii constă în asigurarea unei întrețineri constante și a eventualelor reparații prompte ale învelitorii și pluvialelor, cu referire atât la bolțile și pereții interiori, cât și la suprafețele exterioare. Odată asigurată perfectă eficiență a învelitorii și a sistemelor de colectare a apelor meteorice, de orice tip ar fi acestea, se poate trece la consolidarea stucaturilor, frescelor și graffitielor, fără teama de a vedea în scurt timp devenit inutil efortul de restaurare. Atunci când degradările depind de alte cauze decât cele menționate, trebuie efectuate investigări specifice. Studiind eventualii curenți osmotici ascendenți și condițiile microclimatice exterioare și interioare clădirii, posibil a fi supus stucaturile, frescele și graffitiile unor fenomene particulare de convecție, condens etc., operațiunile de consolidare vor trebui să se bazeze pe analize atente ce trebuie să conducă la identificarea cauzelor fenomenelor de degradare.

Pentru particularitățile operative se face trimitere la cele expuse în anexa C.

4. *Reîntregiri și/sau înlocuiri de tencuieli și/sau vopsitorii.* Înaintea oricărei intervenții trebuie analizat cu grijă gradul de aderență a tencuielii la suport și amploarea eventualelor desprinderi. Mijlocul cel mai simplu și eficient rămâne cel al „ciocnirii” cu încheietura degetelor. În condiții adecvate de spațiu, un bun relevu al zonelor neaderente sau slab aderente poate fi obținut cu ajutorul termografiei. Dacă zonele neaderente ale tencuielii sunt originare, este necesară refacerea aderenței lor prin metodele și tehnicile bine cunoscute, experimentate deja de ICR¹⁰.

În cazul în care zonele neaderente nu sunt originare sau demolarea este oricum inevitabilă, se impune înlocuirea locală cu petice realizate cu material și granulometrie pe cât posibil similare contextului, cu aditivi sintetici în cantități mici, așa încât rezultatul să fie compatibil cu contextul. Se înțelege că în categoria tencuielilor originare nu pot fi incluse tencuielile de întreținere repetat renovate, cu excepția cazului când unul sau altul din straturile adăugate ar cuprinde informații capabile să contribuie la reconstruirea unor evenimente din istoria clădirii.

Identificarea coloraturii originare a unei tencuieli originare este, după cum se știe, o întreprindere destul de dificilă și delicată. Examenul stratigrafic poate fi determinat cu condiția ca prelevarea probei, de cca. 10 × 10 cm, să fie efectuată în zone în care se știe cu certitudine sau se poate deduce că au rămas măcar mici părți din tencuiala originală, nu numai pentru că nu au fost afectate de cădere sau înlăturare precum restul tencuielii, ci și pentru că sunt suficient protejate de variațiile climatice (poduri, cornișe de mari dimensiuni, profile orizontale intermediare, cornișe ale ferestrelor). Odată stabilită coloratura originală, nu numai în ceea ce privește aspectul, ci și compoziția chimică, precum și natura tencuielii ca granulometrie și material folosit, se poate trece, atunci când s-a stabilit a fi necesar, la o retențuire similară celei originare, întotdeauna cu grija de a marca, într-un mod oarecare și cu sobrietate, limita dintre tencuiala originală și cea nouă. Se înțelege că acest marcat discret va avea valoare îndeosebi atunci când transformarea noii tencuieli datorită învechirii o va face asemănătoare tencuielii originare.

Nu puține dificultăți intervin în atingerea obiectivului sus-menționat: dificultatea de a găsi var bine stins și de timp suficient (6 luni); dificultatea reproducerii vechilor culori, pe de o parte utilizabile în condiții bune doar cu var de calitate bună, pe de altă parte înlocuite progresiv de noi coloranți, sintetici și cu cost mai mic, dar inadecvați pentru a rezista la exterior. Aceste dificultăți explică, cel puțin parțial, numeroase alterări și erori în ceea ce privește aspectul cromatic al

edificiilor monumentale. Cu atât mai mult sunt utile și necesare cerințele dificile de a aduna informații exacte și complete, pe cât posibil, din sursele de arhivă, din cele literare și deseori (dar cu oarecare prudență) chiar de la martorii oculari. Analize și documentații exhaustive, pigmenți naturali eventual îmbogățiți cu substanțe proteice și amestecați cu var (bine învechit: peste un an) dacă culoarea trebuie aplicată pe vechea tencuială, sunt condiții necesare pentru a ajunge cu o aproximație corespunzătoare la caracteristicile tencuielii originare, inclusiv în ceea ce privește durabilitatea.

5. *Intervenții de consolidare a pietrei sau cărămizilor aparente.* Nu întotdeauna paramentele de piatră sau cărămidă aparente au fost astfel concepute de la origini: frecvent, îndeosebi în secolul al XX-lea, acestea au devenit aparente cu ajutorul unor campanii energice și răspândite de eliminare a tencuielilor, nu întotdeauna însoțite de preocuparea pentru refacerea rosturilor expuse, accelerându-le astfel degradarea. În orice caz, atunci când s-a luat decizia de a lăsa un parament aparent, este necesară revizuirea stării rosturilor și la nevoie, prevederea închiderii lor cu mortare compatibile și asemănătoare celor din context. Consolidarea generală se va realiza funcție de caracteristicile particulare ale tipului de piatră, utilizând materiale și modalități de consolidare corespunzătoare cerințelor specificate de recomandările NORMAL și de experimentările ICR.

Atunci când s-a demonstrat cu argumente istorice că pietrele și/sau cărămizile au fost acoperite și protejate de tencuieli, stucaturi sau vopsitorii colorate pe bază de var, se va putea decide, de la caz, realizarea unei replici a respectivei tencuieli (în orice caz benefică pentru mai buna conservare a materialului expus), funcție de contextul în care este amplasat monumentul și din alte considerente de ordin istoric și critic.

În orice caz va trebui să se prevadă în prealabil o curățire eficientă a paramentelor cu mijloace și tehnici deja larg experimentate de ICR.

În ceea ce privește metodele de protejare a paramentelor de piatră sau cărămidă, nu există pe moment un acord satisfăcător. Aplicarea de rășini sintetice impermeabilizante prezintă într-adevăr încredere numai într-o măsură redusă, întrucât, din diverse motive, acestea nu rezultă în final total hidrofobe. În consecință se pare că pot doar încetini procesul de excoriere și descuamare a suprafețelor de piatră, dar nu pot evita și acțiunea înghețului, nici cea a sulfatării carbonaților de calciu, acolo unde aceasta din urmă este favorizată de combinația între particule carbonice (transportate de prelingerile de apă în porozitățile pietrei), oxigen și ploi acide.

Mai curând decât a fi încredințată unor miraculoase invenții de fluide protective, conservarea pietrei, ca și cea a organismelor vii, pare a fi legată de eliminarea cauzelor ce produc poluarea atmosferică.

¹⁰ Instituto Centrale di Restauro (n.n.).

6. *Intervenții de consolidare a structurilor din lemn.* Lăsând la o parte incendiile, durabilitatea structurilor din lemn este în ansamblu mult superioară față de ceea ce se crede, cu condiția unei bune ventilații a tuturor părților componente începând cu cele încastrate în zidării. În ultimele decenii, pierderea a numeroase acoperișuri seculare se datorează închiderii golurilor prevăzute pentru ventilarea capetelor de grinzi, cu scopul de a evita tranzitul insectelor și păsărilor.

Buna ventilare a podurilor este deci cea mai bună garanție a conservării componentelor din lemn și a neoxidării eventualelor agrafe și/sau ancore, în timp ce umiditatea podurilor poate cauza răspândirea infestărilor biologice. De aceea recomandarea generală este cea de a menține și promova buna ventilare a acoperișurilor de lemn prin deschideri de răsuflători, ventilații de coamă și altele similare, împiedicând accesul păsărilor cu plase adecvate. Nu sunt recomandabile materialele excesiv impermeabilizante, ca straturile bituminoase armate, în timp ce este acceptabil cartonul dublu blindat așezat în fișii orizontale care asigură o bună impermeabilizare și totodată respirația podului. Și mai puțin recomandabilă este utilizarea de foi de cupru cu materiale sintetice la față, ce pot genera condens la contactul cu astereala, accelerându-i degradarea.

În cazul în care este absolut indispensabilă înlocuirea structurilor din lemn, este bine de luat în considerare, înainte de toate, posibilitatea unei intervenții gradate, așa cum se făcea frecvent în trecut: în cazurile cele mai grave înlocuind o întreagă grindă, în alte cazuri legându-le cu bride metalice pentru a preveni crăpăturile longitudinale etc.

Este recomandabil ca pentru astfel de situații să se constituie depozite de lemn din demolarea unor construcții vechi. Organismele locale de patrimoniu și administrațiile pentru lucrări publice ar trebui să depună eforturi susținute pentru constituirea unor astfel de depozite și evitarea îndreptării materialului lemnos din demolări exclusiv către categoria deșeurilor.

În general, consolidarea unor structuri din lemn presupune deopotrivă a le asigura ventilarea, a le ignifica, dezinfesta și a le întări. În acest scop, nu se poate spune că lipsesc rășinile și substanțele chimice de diverse tipuri. Este totuși recomandabil a recurge la aceste procedee numai în cazurile de reală necesitate, inclusiv având în vedere faptul că ele cresc riscul de inflamabilitate.

Nu trebuie uitate anumite calități de neînlocuit ale structurilor din lemn: în planșee, dincolo de elasticitate, acestea exercită un contact moale asupra zidăriei. Într-adevăr, lemnul se deformează plastic, fără a fractura piatra sau cărămida, în cazul unei ușoare flexiuni acționând asupra reazemelor, spre deosebire de fier. În fine, lăsând la o parte caracteristicile higroscopice,

lemnul are o capacitate de izolare acustică și portantă semnificativă.

În privința planșeeleor de lemn trebuie respinsă practica turnării unor dale de beton slab armate direct peste scânduri sau plăci cu simpla interpunere a unor folii de material plastic. Într-adevăr, dala impermeabilă împiedică circulația fiziologică a aerului între nivele favorizând putrezirea lemnului în cazul acumulării de umiditate, fie ea datorită condensului, fie unor conducte defectuoase; în plus dala face imposibilă orice intervenție de întreținere limitată la succesive înlocuiri ale elementelor de lemn degradate. În concluzie, este preferabil de intervenit, în cadrul lucrărilor de întreținere, prin demontare și remontare parțială, ca o reconsiderare a practicilor tradiționale.

7. *Sculptură în piatră.* Sculpturile în piatră amplasate la exteriorul clădirilor sau în piețe trebuie supravegheate intervenindu-se cu operațiuni de consolidare și protecție sezonieră, prin metode cunoscute și verificate.

Pentru buna conservare a fântânilor din piatră sau bronz, este necesară decalcifierea apei, pentru a elimina depunerea de cruste calcaroase și periodicele curățiri dăunătoare.

Când buna conservare a unei sculpturi în amplasamentul original nu este posibilă, este convenabilă transferarea ei într-un spațiu interior ale cărui condiții climatice sunt cunoscute ca favorabile.

Pentru a nu sărăci semnificativ decorația exterioară a construcțiilor, poate fi uneori necesară amplasarea punctuală a unor copii fidèle în locul originalelor transferate într-un loc sigur. Este recomandabil ca executarea acestor copii să fie încredințată unor experți sculptori în piatră, metal, etc., capabili să realizeze reproducerea la scara 1:1. În schimb este bine să fie evitată practica mulajelor, cu scopul de a menaja „stratul de îmbătrânire naturală” (patina) și eventualele tinte de culoare ale originalelor, față de traumele provocate de aplicarea și desprinderea formelor. Aceste traume și daune sunt cu atât mai probabile cu cât decizia de transferare a operei a fost motivată de starea sa proastă de conservare. Evident, după consolidare pericolele legate de aceste operațiuni de realizare a mulajelor se atenuează mult, însă cu două condiții:

a) consolidarea să fie executată după toate regulile meseriei și cu substanțe absolut neadezive în raport cu cele utilizate pentru mulaj;

b) realizarea mulajului să fie efectuată cu experiența și îndemânarea necesară atât în ceea ce privește introducerea masticului siliconic între sculptură și coaja formeii din rășină armată, cât și în ceea ce privește ulterioara eliberare a originalului de mulaj.

Cu siguranță trebuie acordată atenție modificărilor de încărcări care uneori implică înlocuirea originalelor cu copii din alte materiale, eventual sintetice, și în orice

caz dificil de omogenizat, cel puțin din punct de vedere al greutatei specifice, cu materialul originalului.

Este evident că „stratul de îmbătrânire naturală” nu trebuie afectat, atât din considerente istorice și estetice, cât și datorită funcției sale protective. De aceea, înainte de a iniția orice fel de operațiune de curățire, este indispensabilă realizarea investigațiilor uzuale, cu atenție specială privind prezența de tente de culoare (vezi paragraful 4).

Pot fi îndepărtate materialele străine acumulate la suprafața pietrei (depuneri pulverulente, funingine, excremente de păsări, etc.) utilizând perii vegetale sau jeturi de aer cu presiune moderată. Se vor evita perilele metalice și rașchetele și sunt în general de exclus jeturile cu presiune mare de nisip, apă și vaporii. De asemenea sunt nerecomandabile spălările cu substanțe corozive sau cu mare putere de curățire.

8. Intervenții pe elemente metalice. Fierul forjat pre-modern este considerabil mai rezistent la oxidare decât fierul industrial, dar chiar și acesta cu timpul

oxidează și se „umflă”, ceea ce are drept urmare compromiterea elementelor din piatră cu care se află în contact fiind utilizat sub formă de agrafe, dornuri sau grilaje (v. grilajele de fier forjat ale podului Sant Angelo din Roma). În astfel de cazuri nu rămâne altă soluție decât aceea de a înlocui fierul în cauză (când nu are decât rol static) cu elemente metalice cu stabilitate fizico-chimică sigură – spre exemplu oțelul inoxidabil tip AISI 304 sau 316, sau chiar, pentru a evita corozionul interstițială, oțelul cu zincare grea, sau chiar titaniul.

În aceste cazuri ar putea fi reconsiderat în mod convenabil procedeul pre-modern foarte bun de a fixa dornuri, agrafe și alte piese similare în lăcașurile din piatră cu plumb topit. Atunci când este vorba de grilaje deja tensionate în lăcașurile originare până la a pune în pericol stabilitatea, în special dacă sunt expuse unor puternice variații termice, se va proceda la lărgirea lăcașurilor pentru a permite dilatările temporare și a suporta mai bine dilatările permanente.»